

KUR'ÂN'DA ŞİRKİN İPTALİNDE VÂRİT OLAN İFADELERİN DİLSEL ÖZELLİKLERİ*

Ahmet GEZER**

Öz

Kur'ân'ın indirilişindeki birinci gaye, insanları tevhdî inancına ulaştırmak, bu inancı benimsemelerini ve özümsemelerini sağlamaktır. Bu ise ilkin tevhide zıt fikir ve inanışları ortadan kaldırmakla mümkündür. Tabii olarak Kur'ân bunlarla mücadele etmeye yönelmiş ve toplumu bütün yönleriyle saran şirk anlayışını bertaraf etmeye çalışmıştır. Kur'ân, müşriklerin toplumsal yapılarını, temayül-lerini ve ruh hallerini göz önünde bulundurarak, şirkî ve şirk tanrılarını iptal için muhataplarıyla muhtelif usûllerle mücadele etmiştir. Bu cümleden olarak, Arapların öteden beri alışageldikleri üslubu da muhafaza etmiş, bildikleri bir üslupla onlarla mücadele etmeye ihtimam göstermiştir. Sıklıkla kullandıkları ifadeleri Kur'ân da en mükemmel biçimde kullanmış ve bu yolla da onları ikna etmeyi hedeflemiştir. Örneğin, Araplar kasemi sıklıkla kullanmışlardır. Baktığımızda kasem Kur'ân'da da çok gelmiştir. Aynı şekilde te'kid, istifham, teşbih ve tekrar gibi kullanımlar sıklıkla gelmiştir. Gayemiz bu tür kullanımların şirk tanrılarının iptalinde ifade ettikleri mana ya da manaları ortaya çıkarmak ve çıkan bu manaların şirk tanrılarının iptalinde oynadığı rolü dikkatlere sunmaktır.

Anahtar Kelimeler:

Tefsîr, Kur'ân, Şirk, Müşrik, Tanrılar.

* Bu makale 29/12/2019 tarihinde tamamladığımız “Kur'ân'ın Şirk Tanrılarını Red Usûlü” adlı doktora tezimiz esas alınarak hazırlanmıştır.

** Mardin İl Müftülüğü, Din Hizmetleri Uzmanı E mail: gezer4782 gmail.com **Orcid:** 0000-0002-4343-1770

**RELIGIOUS FEATURES OF EXPRESSIONS THAT ARE
INHERITED IN THE CANCELLATION OF THE COMPANY IN
THE QUR'ÂN**

Abstract

The first goal in the resurrection of the Qur'an is to bring people to the belief that they are committed, to embrace this faith and to assimilate. This is possible by eliminating the opposite ideas and beliefs in the first place. Of course, the Qur'an is directed to fight them. He tried to dispel the shirk mentality that surrounds society in all aspects. The Qur'an is a Qur'an. He targeted all sections, such as Jews, Christians, Sabii, Muslims and polytheists, and proved that their beliefs and gods were sacred. He never tolerated any of this in this sense; he declared war against all of them. Taking into account the social structures, themes and moods of the polytheists, he fought various methods with his interlocutors to cancel the shirki and the shiraz gods. In this sentence, the Arabs have kept the style they have been accustomed to from a long time, and they are eager to fight them in a style they know. He used the phrases they often used in the Most Perfect Way in the Qur'an and in this way he aimed to convince them. For example, Arabs often used my kame, and when we look at the Qur'an, we see that my kasis is very much in the Qur'an. Likewise, it is seen that uses such as te'kid, hoarding, re-use often come. We tried to establish the meaning symposia or meanings expressed in the cancellation of such uses.

Keywords:

Tafseer, Qur'an, Shiran, Polytheists, Gods.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim'de tevhid inancını kökleştirmek, bunun yanında şirkin her türlüünü çürütmek, geçersizliğini ortaya koymak geniş bir yer tutar. Onda, bu ilkelerin yerleşmesi ve açıklanması için değişik yollar, çeşitli üsluplar ve pek çok vasıtalar kullanılmıştır.¹

Müşrikler çok mücadeleci olduklarından ve şirkte ısrar ettiklerinden dolayı Kur'ân, onları yumuşatmak ve bu ısrarlarından vazgeçirmek adına her türlü örneği zikreder.² Birçok sûrede, kavrayabilecekleri ve ibret alıp putlara tapmayı bırakmaları yönünde onlara etki edecek gerekli her türlü delil ve ge-

¹ * Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, 17/41 hk. (Beyrüt: Dâruş-Şurûk 1991), 4: 2230.

² Kâdi Ebu Said Abdullah b. Ömer Nasruddin el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, 18/54 hk. 2. Baskı, (Mısır: 1968) 3: 285.

rekçeleri sunar.³ Kur'ân'ın şirk tanrılarını red usûlünü anlamak için onun, bu husustaki delil ve gerekçeleri nasıl, ne tür ifadelerle ve nasıl bir dil kullanarak sunduğunu tespit etmenin de önemli olduğuna inanıyoruz.

Kur'ân'ın şirk ve sahte tanrıları reddederken kullanmış olduğu bütün ifadeler özenle seçilmiş, muhatapların bâtil inanışları redededilirken bunun etkili, ikna edici ve netice almaya yönelik olmasına ihtimam gösterilmiştir. Şimdi Kur'ân'ın bu manada kullanmış olduğu ifadeleri ele alacağız.

1. İCÂZ

Sözlükte “sözü kısaltmak”⁴ anlamına gelen icâz, terim olarak “bir maksat ve fikrin en az sözle açıklanması” demektir.⁵ İcâzlı söze vecîz ve mücez, denir.⁶

Bir davanın ispatı ya da inkârında sözün çok büyük bir önemi ve gücü vardır. Bu itibarla kullanılan sözlerin muğlak ve müphem olmaması, muhataplar tarafından anlaşılır olması gerekmektedir. Zira bir sözden amaçlanan şeyin, muhataba ulaşması ve ona tesir etmesi için ilk önce o sözün anlaşılabilir olması şarttır.⁷ Bu nedenle Kur'ân indiği toplumun diliyle inmiştir. Yine bütün peygamberler de kavimlerinin diliyle gönderilmişlerdir. Aksi halde muhataplar hiçbir şey anlamayacak ve yüklendikleri sorumluluktan kaçmak için bunu mazeret olarak öne sürebileceklerdir.⁸

“Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak âyetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır.” (Fussilet, 41/3.)

“Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.” (İbrâhîm, 14/4.)

Bu usûl, Kur'ân'ın şirk iptalinde ve bâtil tanrıların reddinde gelen ifadelerinde de kendini göstermektedir. Nitekim Kur'ân'ın ilgili ifadelerinin son derece açık ve net olduğu, kelimelerin mükemmel bir biçimde dizil-

³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 18/54 hk. (Basım yeri yok: Müessesetu'r-Risale 2000) 18: 48.

⁴ Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, “EKD” md. (Beyrût: Dâru Sadr 1414/1993), 5: 427.

⁵ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1988), 41.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 5: 427.

⁷ Abdulkerim Zeydân, *Usûlü'd-da'Ve*, (Bağdad: Matba'atu Selmân el-Azamî 1972), 452.

⁸ Zeydân, *Usûlü'd-Da'Ve*, 452.

diği, cümleye en ufak bir müdahalede belâğat ve güzelliğinin bozulacağı, muğlaklık ve karışıklıktan arı ve şüphe uyandırmaktan uzak olduğu çok rahat bir şekilde görülmektedir.⁹ Örneğin: **وَالْهَيْكَمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ** “Tanrınız bir tek tanrıdır.” (el-Bakara, 2/163.) Bu ifade; zatıyla, esmâ ve sıfatlarıyla bir ve tek ilâhları olduğunu, mahlûklardan herhangi bir eşi ve benzerinin olmadığını çok net ve kolay anlaşılır bir şekilde insanlara beyan etmektedir.¹⁰

“Eğer yerle gökte Allah’tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehdir.” (el-Enbiyâ, 21/22). Burada sözün ifede edilmişindeki belâğat, icaz ve güzellik ortadadır. Eğer bunun ardından **إِلَهٌ الْإِلَهِاتِ** “bozulmamışlardır, o halde yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar yoktur.” densesydi bu söz, çok cılız ve basit olur, Kur’ân’ın belâğatına yakışmazdı.”¹¹

Bu cümleden olarak, şirk tanrılarını reddeden âyetlerde nehyi-sarih (açık nehy) sıklıkla varid olmuş ve muhtelif suretlerde gelmiştir:¹²

a. Şirkin her türüne yönelik olarak gelen nehy: **وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا** “Allah’a kulluk edin, O’na bir şeyi ortak koşmayın.” (en-Nisâ, 4/36).

b. Şirkin herhangi bir türü için gelen nehy: **وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ** “Allah’la beraber başka tanrı tutup tapma.” (el-Kasas, 28/88). Burada nehy, şirk türlerinden biri olan dua ve ibâdetteki şirki reddetmek için gelmiştir.

c. Nehyin peygamberlerin şahsında muhataplara yönelik gelişi: **وَأَنْ أَقِمِ** «Yüzünü, doğruya yönelmiş olarak dine çevir, sakın puta tapanlardan olma» (Yûnus, 10/105). Peygamberler tevhîd ve iman bakımından en mükemmel ve şirke en uzak insanlar olmalarına rağmen nehyin onlara yöneltilmiş olmasının sebebi şirkin çirkinliğine, günah olarak büyüklüğüne ve ne kadar tehlikeli olduğuna dikkatleri çekmek, özellikle, onların şahsında müminlerin dikkatini çekmek içindir.

d. Nehyin bazı peygamber ve sâlih kişilerin diliyle zikredilmiş olması. Mesela; Hz. İbrâhîm’in babasına şu çağırısı gibi: **يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ**

⁹ Abdussettâr Fethullah Saïd, *el-Medhal, el-Medhal ile’t-tefsiri’l-mevdui*, (Kahire: Dâru’t-Tevzîi 1991), 116.

¹⁰ Taberî, *Câmi’ul-beyân*, 2/163 hk. 3: 265.

¹¹ Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *Mecmuû fetâvâ İbn Teymiyye*, Medine: Mecma’u’l-Melik Fehd Li’t-Tiba’eti ve’n-Neşr 1995), 14: 60.

¹² Muhammed Abdulhâlık Azîme, *Dirâsâtum li’Uslûbi’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-Hadis ts), 2: 26.

”وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا“ “Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?” (Meryem, 19/42). Yine Lokman’ın oğluna öğütü gibi: “وَاذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يُعْطِيهِ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ” Lokman, oğluna öğüt vererek: ‘Ey oğulcuğum! Allah’a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür’ demişti.” (Lokmân, 31/13).

e. Bazen doğrudan şirkten değil de şirkle muttasıf olmaktan nehyedilmiştir: “قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” “Gökleri ve yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah’tan başka bir dost mu edinirim? de. ‘Doğrusu ben ilk müslüman olmakla emrolundum’ de; asla ortak koşanlardan olma!” (el-En’âm, 6/14). Burada, şirkle muttasıf olmaktan (müşrik olmak) nehyedilmiştir. Bu, birine “zulmetme” yerine “zâlim olma” demek gibidir. İkincisinde zulme “bulaşmaktan” nehiy söz konusu iken, birincisinde ise zulüm sıfatıyla muttasıf olmak yani “zâlim olmak”tan nehiy söz konusudur. Böylece bu, öbüründen çok daha belîğ olmaktadır. Onun için Kur’ân’da bu ifade tarzı tercih edilmiştir.¹³

Şirkin iptalinde varid olan ifadeler ister mücerret haber ister nehiy olarak gelsin hepsinin ortak özelliği; açık, net ve herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde gelmiş olmasıdır.

2. Te’kid

“EKD” kökünden türeyen te’kid sözlükte “güçlendirmek, sağlamlaştırmak, pekiştirmek” demektir. Vekd ve Kur’ân’da da geçtiği şekliyle “tevkîd” (Bk. en-Nahl, 16/91). de aynı mânada gelir.¹⁴ “Sözü pekiştirmek” anlamında daha çok “te’kid”, “yemini pekiştirmek” anlamında ise tevkîd kelimesi tercih edilir.¹⁵ Kur’ân’da, şirk tanrılarının iptalinde pek çok ve farklı şekillerde te’kid gelmiştir. “inne”, “lam” ve “kasem”le te’kid onlardan bir kaçıdır.¹⁶ Gelen âyet bu her üç te’kid türünü de ihtiva etmektedir:

وَالصَّافَاتِ صَفًا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

¹³ Muhammed b. Yüsuf Ebû Hayyân, *el-Bebru’l-muhit*, (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsî’l-Ârabî 1990), 6/14 hk. 1: 437.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânül-arab*, 1: 100.

¹⁵ Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, “VKD” md. (Beyrût: Dâru’l-Marife ts), 531.

¹⁶ Abdussettâr, *el-Medhal*, 116.

وَرَبُّ الْمَشَارِقِ“Sıra sıra duran ve önlerindeki sürdükçe süren ve Allah>1 an-dıkça anan meleklerle and olsun ki, sizin Tanrınız birdir; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.” (es-Sâffât 37/1-5).

Te'kid manası “hasr” ile de gerçekleşmiştir ve Kur’ân’da farklı şekillerde hasr örnekleri bulunmaktadır. Sözlükte “kuşatmak, kısaltmak, daraltmak, sıkıştırmak, hapsetmek, menetmek” gibi anlamlara gelen hasr, belâgat yönünden bir îcâz ve tekit türü sayılır. Edebiyat terimi olarak hasr, bir ifade içinde bir lafız veya lafızlar kümesinin diğer bir lafız veya lafızlar kümesine özel bir yolla tahsis edilmesini ve sadece onu belirtmesini ifade eder.¹⁷ Şimdi örneklere bakalım:

a. Nefiy ve istisna ile gerçekleşmiş olan hasr: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا “Şüphesiz Ben Allah’ım, Benden başka tanrı yoktur” (Tâhâ, 20/14).

b. İstisna ile olan: «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ» «O ancak tek tanrıdır, doğrusu ben ortak koşmanızdan uzağım» de.” (el-En’âm, 6/19).

c. Takdîm ve tehîr ile olan: «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» “Ancak Sana kulluk ederiz” (el-Fatiha, 1/5). Bu cümle aslında “نَعْبُدُكَ” şeklindedir. Nesnenin (إِيَّاكَ) takdîm (öne alınma) edilmesiyle hasr manası oluşmuştur. Yani biz sadece Allah’a ibadet ederiz, Allahtan başka hiçbir varlığa tapmayız.

d. Cümlenin her iki tarafının marife olmasıyla da hasr manası gerçekleşmiştir: «اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ» “Allah, benim Rabbimdir. O’na güvenirim ve O’na yönelirim.” (eş-Şûrâ, 42/10). Burada haberin (رَبِّي) marife olması mübtedaya (اللَّهُ) hasredilmiş olduğunu gösterir. O zaman da mana şöyle olmaktadır: Ancak Allah rabbimdir, rubûbiyyet O’na hâstır.¹⁸

Yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi, Kur’ân’daki pek çok âyette Allah’tan başka bir varlığın ilâh olamayacağı belirtildikten sonra, ayrıca bu, “te’kid” ile pekiştirilip sağlaştırmıştır.

3. KASEM

Kasem yemin demektir.¹⁹ Kur’ân’da bu bağlamda birçok yeminler vardır. Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da kendi zatına ve isimlerine, Kur’ân-ı Kerîme,

¹⁷ Abdurrahmân b. Ebî Bekir Celalettin es-Suyûtî, *el-İtkân*, (Kahire: 1974), 2:

¹⁸ Abdussettâr, *el-Medhal*, 117.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Ârab*, “KSM” md. 5: 3630.

kıyâmet gününe, güneş ve ay gibi gök cisimlerine, peygamberlere, peygamberlerin zuhur ettiği bölgelere, meleklerle, kâinata ve yiyeceklere yemin ettiği görülmektedir. Gece, gündüz, kuşluk vakti gibi zaman dilimlerine de yemin edilmiştir.²⁰

Kur'ân-ı Kerim her türlü akli delillerle muhataplarının tamamına ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak muhataplarından bazılarının akli muhâkeme yapabilecek kapasitede olmadıkları bir gerçektir. Bu kesimin ihmal edilmesi olmazdı. İşte bunlar için kase m üslubu çok müessir olacaktı. Kur'ân böylelerini ikna ve irşâd etmek, onlara tesîr etmek, düşünceye sevk etmek, kabul ve tasdike hazır hale getirmek için kase m üslûbunu kullanmıştır.²¹

İslâmiyet'ten önceki Arapların sosyal hayatlarında yeminin büyük bir rolü vardır. Kur'ân-ı Kerîm de Arapların öteden beri alışageldikleri üslûbu korumuş, yeminler bu üslûba uygun şekilde gelmiştir. Allah Teâla indirmiş olduğu âyetler ve delilleri bu yeminlerle desteklemiştir.²²

Kur'ân'ın temel meselelerinden biri bâtil tanrıları red olduğundan bu husus da kase m le teyit edilmiştir. Çünkü kase m, muarızı daima tasdike sevk etmese de, ekseriyetle onun fikrini zayıflatır, gevşetir ve derin düşünceye sevk eder.

Gelen âyetler tevhid inancının kase m le teyit edilmesi ve güçlendirilmesine de örnektir: وَالصَّافَاتِ صَفًا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ رَبُّ السَّمَاوَاتِ²³ “Sıra sıra duran ve önlerindeki sürdürükçe süren ve Allah>ı andıkça anan meleklerle and olsun ki, sizin Tanrınız birdir; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.” (es-Sâffât, 37/1-5). Melekler Allah'a her daim ibadet ettikleri, bir an bile O'na isyân etmedikleri için Allah Teâla bu âyetlerde onlarla yemin etmek suretiyle hem onları onurlandırmış²⁴ hem de ulûhiyyet ile rubûbiyyette bir ve tek olduğunu bildirmek suretiyle aynı zamanda şirk tanrılarını reddetmiştir.²⁵

Burada kendisi için yemin edilen ve böyle birden çok kase m e cevap teşkil

²⁰ İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, (Ankara: TDV 2013), 168.

²¹ Kazım Fethi er-Râvî, *Esâlibul-kasem fi'l-luğati'l-arabiyye*, (Bağdat: 1976), 30-31.

²² Suyûtî, *el-İtkân*, 4: 53.

²³ Abdussettâr, *el-Medhal*, 116.

²⁴ Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li'abkâmi'l-Kur'ân*, 37/1-4 hk. (Beyrût: ts) 15: 62.

²⁵ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'ân*, 37/1-4 hk. 5: 2981.

eden mühim meseleyi beyan için şöyle buyurulmuştur: Ey insanlar! Sadece kendisine kulluk etmeniz emredilen Rabbiniz birdir. O'nun herhangi bir benzeri ve ortağı yoktur. O halde sadece O'na kulluk edin. İbadetlerinizde hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın. Çünkü O, Halık-ı kâinat olan Allah'tır.²⁶ Kâinatın sahibi, yaratıcı ve hükümdarı kim ise, gerçek ilâh ve mabud da ancak o olabilir.

4. İSTİFHÂM

Kur'an'da şirk tanrıları reddedilirken sık gelen üslûplardan biri de istifhâmdır. Lugat anlamı, anlamayı istemek, anlamaya çalışmak²⁷ olan istifhâmın terim anlamı ise bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için bazı özel edatlar kullanmaktır.²⁸ İstifham Kur'an'da daha çok Mekki surelerde vârit olmuştur.²⁹ Bu, istifhâmın ekseriyetle inkâr, taaccüb, tevbih, va'id ve tahkir anlamlarını ifade ettiğinden ve muhatapları da mukezzib ve muannit olduğundan dolayıdır.³⁰ İstifhâm, şirk tanrılarının reddinde ekseriyetle takrîr ve inkâr manasını ifade eder.

Birincisine örnek: “*يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَرَبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ*” “Ey mahpus arkadaşlarım! Ayrı ayrı bir sürü uydurma rabler mi daha iyidir, yoksa her şeyden üstün tek Allah mı?” (Yûsuf, 12/39). Bu âyetteki istifhâmdan maksat Hz. Yûsuf'un zindan arkadaşlarını Allah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyetini ikrâr etmelerini sağlamaktır. Hz. Yûsuf istifhâm ile onlarla diyaloga geçmek istemiştir. Çünkü eğer doğrudan delil getirerek bunu yapsaydı onlar kendisinden uzaklaşacaklardı. Bundan dolayı istifhâm vasıtasıyla kendileriyle diyalog kurmaya çalışmıştır. Bu şekilde de hakîkati (Allah'ın birliğini) itiraf etmelerini amaçlamıştır.³¹

Takrîr ifade eden istifhama bir diğer örnek: *قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ* “İbrâhîm: ‘Çağırduğunuz zaman sizi duyarlar veya size bir fayda ve zarar verirler mi?’ demişti.” (eş-Şu'ârâ, 26/73). Âyette “هل” edâtıyla

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 37/1-5 hk. 21: 9.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, “FHM” md. 12: 459.

²⁸ Hâmid Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belağe ve'l-Hikem*, (Mektebetu'l-Ulûm: ts), 2: 108.

²⁹ Abdülâlîm es-Seyyid Fevde, *Esâlibu'l-istifhâm fi'l-Kur'an*, (Basım yeri yok: Muessesetu Dâri's-Sa'id ts), 496.

³⁰ es-Seyyid Fevde, *Esâlibu'l-İstifhâm fi'l-Kur'an*, 496.

³¹ Ebû Hayyân, *el-Bebru'l-muhîr*, 12/39 hk. 12: 274.

gelen istifhâm, müşriklerin delili ikrâr etmeleri için vârit olmuştur. Müşriklere söylenen şudur: Eğer bu tanrılarınız sizlere ne bir fayda ne de zarar veremiyorlarsa onlara tapınmanızın anlamı nedir? Bunlara tapmamanız gerekir.³² Onlara tapınmanız beyhudedir.

Aynı şekilde istifham-ı inkâr ile şirk tanrıları reddedilmektedir. Mesela: “Allah'ı وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ bırakıp da, kıyâmet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Çünkü, yalvardıkları şeyler yalvarışlarından habersizdirler.” (el-Ahkâf, 46/5). Âyetteki inkârî istifhâm cümleye şu anlamı vermiştir: Müşrikler kadar hâktan ve hakîkatten sapmış ve uzaklaşmış hiç kimse yoktur. Çünkü onlar kıyâmete kadar kendilerini duymayacak ve dualarını işitmeyecek şirk tanrılarına dua ediyorlar. Bunun akılla izâh edilecek bir tarafı yoktur. Ancak dalâlette çok ilerlemiş kimseler bunu yapar.³³ O halde böyle bir duruma düşmekten sakınmak gerekir.

Şu sunacağımız ayette de istifham-ı inkâr ile şirk iptal edilmiştir: أَفَمَنْ أَفْضَلُ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ “Hiç yaratan, yaratamayana benzer mi? İbret almaz mısınız?” (en-Nahl, 16/17). Burada Allah'tan başka varlıklara tapanlara, “Hiç yaratan ile yaratmayan bir ve denk olur mu?” denilmiştir. Bunun mümkün bir şey olmadığı belirtilmiştir.³⁴

5. TEKRAR

Tekrar, manayı pekiştirir, kuvvetlendirir; şüpheyi ortadan kaldırarak uyarıyı artırır. Verilmek istenen mesajın muhataplara etkili bir şekilde ulaştırılmasında ehemmiyet arzeder.³⁵ İnsana verilmek istenen mesaj tekrarlandıkça, onun kalbine yerleşir ve orada kökleşmiş bir akîde durumuna gelir. Tekrarlanmayan bir mesajın kalıcı olması ve beklenen etkiyi vermesi çok zordur.³⁶ Onun için bazıları, “İddianın hakiki bir tesir husule getirmesi için

³² Bk. Kurtûbî, *el-Câmi' li'abkâmi'l-Kur'an*, 26/73 hk. 13: 74.

³³ Muhammed b. Mustafa Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-âkli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerim*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Ârabî ts), 46/5 hk. 8: 78.

³⁴ Ebû Hayyân, *el-Bebru'l-mubît*, 7/191 hk. 8: 215.

³⁵ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1408/1987), 3: 9.

³⁶ Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûbi't-te'vil*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr ts), 39/23 hk. 4: 127.

mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi şarttır” demişlerdir.³⁷ İnsan nefsinin vaz ve nasihate karşı soğuk durması ve bundan kaçmasının önüne geçmenin bir yolu da, verilen vaz ve nasihatın kendisine tekrar edilmesidir. Çünkü ancak bu sayede ona tesir etmesi mümkün hale gelebilir.³⁸

“Tekrar”da hiçbir fayda olmadığını zannederek, onu fesahat üsluplarından addetmeyenler olmuştur. Ancak bunların yanıldıklarını söylemek gerekir. Çünkü tekrar, özellikle birbirleriyle alakalı olan meselelerde gelirse, en güzel fesahat üsluplarından olduğu muhakkaktır. Araplar, hitaplarında anlaşılmayan bir şey kaldığında onu tahkik etmek yahut bedduâ kasdolunduğunda, manayı güçlendirmek için onu tekrarlıyorlardı. Kur’ân onların diliyle nâzil olduğundan hitap tarzının da onların aralarında cârî olan üsluba göre olmasından daha tabîi bir şey olamazdı.³⁹ Bu güzel üslup, Kur’ân’ın birçok konuları için geçerli olduğu gibi şirk tanrılarının reddinde varîd olan deliller ve ifadeler için de geçerlidir. Akkâd (ö. 1383/1964), her cins topluma ve çağlara hitap ettiğinden dolayı Allah’ın varlığına, birliğine dair delillerin, Kur’ân’da olduğu kadar hiç bir semâvî kitapta tekrarlanmadığını söylemektedir.⁴⁰ Bu delillerin Kur’ân’ın müteaddit yerlerinde tekrarlandığını görmek mümkündür. Bununla hedeflenen de, insanları şirk tanrılarını hususunda uyarmak ve bunların bâtil olduklarına onları iknâ etmektir.⁴¹

Mekke’deki müşrik Arapların İslâm davasına karşı gösterdikleri şiddetli mukâvemet, husûmet ve fenalık bilinen bir husustur. Onların putperestlik ve şirk hususundaki ısrarlarına karşı cevap olarak uyarı ve tehditlerin ehemmiyetini yükseltmek, ifade ve hükümlerin kuvvetini artırmak için iddialarını çürüten delilleri barındıran ifadelerin de tekrarlanmasından daha tabîi bir şey olamazdı.⁴² Bu itibarla Kur’ân’da, özellikle kıssâlarla mesellerin içinde şirk tanrılarını iptal eden delillerin tekrar tekrar varîd olduğu görülmektedir.

Bunu bir örnekte görelim. Mekki olan Hûd sûresinde tevhide ve sadece

³⁷ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selahaddin Demirkıran, (İstanbul: Yağmur Yayınevi 1974), 124.

³⁸ Zerkeşi, *el-Burbân*, 3: 9.

³⁹ Zerkeşi, *el-Burbân*, 3: 9.

⁴⁰ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, “*Allab*”, (Beyrût: el-Mektebetu’l-Asriyye ts), 225-226.

⁴¹ Abdulkadir Halil el-Melkâvî, *Akîdetu’t-tevhîd fî’l-Kur’ân*, (Riyâd: ts), 350.

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 173.

bir tek Allah'a ibâdete dâvet, dört defa tekrarlanmaktadır. Kur'ân bu sûrede, geçmiş peygamberlerin kavimlerini tevhîde dâvet etmelerini onların dilinden zikreder:

“وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ” And olsun ki biz Nûh'u kendi milletine gönderdik; ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım; Allah'tan başkasına kulluk etmeyin.” (Hûd, 11/25).

Bunu takiben Hûd, Sâlih ve Şuayb (asm)'in kavimlerini dâvet ederlerken “Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok.” şeklindeki sözleri, aynı sûrede üç defa tekrarlanmaktadır. (Bk. Hûd, 11/50, 61, 84).

Benzer şekilde “يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ” “Ey milletim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur” (el-Mü'minûn, 23/23, 32). ifadesi, bir defa Hz. Nuh, bir defa da bir kavmin içinden seçilmiş Resul'ün dili üzere Mü'minûn sûresinde varid olmaktadır. Böylece bütün peygamberlerin, insanları sadece bir tek olan Allah'a kulluk etmeye dâvet ettikleri, O'ndan başkasına kulluk etmekten sakındırdıkları bildirilmektedir. Bu, dinin birinci temelini oluşturduğundan ve her zaman ve çağda yaşayan insanları en fazla alakadar eden husus olduğundan tekrar edilmesine ihtiyaç hasıl olmuştur. Böylelikle, dinin temel prensibi insanların zihinlerine yerleştirilmiş olmakta, onların en çok ayaklarının kaydığı hususta uyarılmaktadırlar.⁴³

Gelen âyetlerde de, Allah'tan başka bir ilâhın olamayacağını vurgulamak için “أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ إِلَهٌ آخَرٌ” “Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?” ifadesinin beş defa tekrarlandığını görüyoruz:

“Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur yağdırıp, onunla, ağaçlarını sizin yetiştiremeyeceğiniz gönül alıcı güzel bahçeler meydana getiren mi? **Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?** Hayır, onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir. Yahut yeryüzünü karar kılma yeri yapan, içinde nehirler akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı? **Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!?** Hayır, onların çoğu bilmiyor! Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? **Allah ile birlikte başka ilâh mı var!?** Ne kadar az düşünüyorsunuz! Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin önünden

⁴³ Muhammed Çelik, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*, (İzmir: Çağlayan Yay., 1996), 246.

rüzgârları bir müjdecî olarak gönderen mi? **Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!?** Allah, onların ortak koştuklarından yücedir. Yoksa, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayan ve sizi gökten ve yerden rızıklandıran mı? **Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var!?** De ki, Eğer doğru söyleyenler iseniz kesin delilinizi getirin.” (en-Neml, 27/60-64).

Bu âyetlerde **اللَّهُ مَعَ الْإِلَهِ** ifadesinin tekrarlanmasından gaye, “Allah’ın bir ve tek olduğu ve O’ndan başka bir ilâhın olmadığı” fikrini putperest muhataplarına kabul ettirip, tevhid inancının kalplerine nüfuz etmesini kolaylaştırmaktır.⁴⁴

6. KIYÂS

Kur’ân, insanların fitraten doğru bilecekleri, güvenli, yararlı ve kesin sonuçları, bunların tam tersi olan tehlikeli, korkulu ve şüpheli olanlarıyla mukayese ettirerek, onları düşündürmek ve doğruyu bulmalarını sağlamak ister.⁴⁵ Allah ile şirk tanrıları arasında, Allah’ın sonsuz kudreti ile yaptıklarını ve şirk tanrılarının son derece aciz ve çaresiz olmaları sebebiyle yapamadıklarını kıyâslamak suretiyle şirk tanrılarını reddetme yoluna gitmiştir. Her iki tarafın durumunu izâh ederek insanlara, hangisinin daha hayırlı, üstün ve sahip oldukları vasıfları göz önünde bulundurarak ilâh olmaya kimin layık olduğunu onlara buldurmayı hedeflemiştir. Sunacağımız âyetlerde bunu görüyoruz:

“De ki: Hamd Allah’a mahsustur, seçtiği kullarına selam olsun. Allah mı daha iyidir, yoksa O’na koştukları ortaklar mı? Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indirip onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği, güzel güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah’ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; onlar taptıklarını Allah’a eşit tutan bir millettir. Yoksa yeri, yaratıklarının oturmasına elverişli kılan ve aralarında ırmaklar meydana getiren, yeryüzüne sabit dağlar yerleştiren, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah’ın yanında başka bir tanrı mı? Hayır; çoğu bilmezler. Yoksa, darda kalana, kendisine yakardığı zaman karşılık veren, başındaki sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün sahipleri yapan mı? Allah’ın yanında başka bir tanrı

⁴⁴ Ebû Zehra, *el-Mucizet’u’l-kübrâ el-Kur’ân*, (Mısır: Daru’l-Fikri’l-Arabî 1970), 119.

⁴⁵ Veli Ulutürk, *Kur’ân-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, (İzmir: Nil A.Ş. Yay., 1988), 208.

mi? Pek kıt düşünüyorsunuz. Yoksa, karanın ve denizin karanlıklarında size yol bulduran, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeci gönderen mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? Allah, koştukları eşlerden yücedir. Yoksa, önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: Eğer doğru sözlülerden iseniz, açık delilinizi getirin. De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka bilen yoktur. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.” (en-Neml, 27/59-65).

Görüldüğü üzere bu âyetlerde, müşriklere birtakım sorular yöneltilerek onlardan iddialarını doğrulayacak bir cevap talep edilmiştir. Allah'ın varlığı ve birliğine işaret eden vasıfları üzerinde durularak, müşriklerin Allah'tan başka taptıkları tanrılarının bu zikredilen özelliklerinden hiçbirini taşımadıkları, böylece de onların tanrı olamayacağı fikri ortaya konulmuştur.

Mukayese yoluyla şirk tanrılarının reddedildiği başka ayetler de var: “Allah'a koştüğünüz ortaklardan nasıl korkarım? Oysa siz, Allah'ın hakkında size bir delil indirmedeği bir şeyi O'na ortak koştuktan korkmuyorsunuz. İki taraftan hangisine güvenmek daha gereklidir, bir bilseniz.” (el-En'âm, 6/81). Burada Hz. İbrahim putperestlere şunu demektedir: Kendisinden başka tanrı olmadığı ve benim kendisi hakkında kanıtlara sahip olduğum halde benimle Allah hakkında mı tartışyorsunuz? Sizin fasit sözlerinize ve asılsız şüphelerinize nasıl dönüp bakarım? Tanrılarınızın hiçbir etkilerinin olmadığı ve sizin onlar hakkındaki sözlerinizin batıl olduğuna benim onlardan korkmamam ve onları umursamamam bir delildir.⁴⁶ Âyette putperestlik ile tevhîd birbirleriyle mukayese edilirken, tevhîdin kesin delili olduğu, putperestliğin ise hiçbir delili olmadığı bildirilmiştir. O halde bunların hangisi korkulardan emin olmaya hak sahibidir? Elbette selim akıl, tevhîdin lehine cevap verecektir.

Gelen âyetlerde de Hz. İbrâhîm'in putperestleri iknâ ve irşâd için mukayese üslubundan genişçe istifade ettiğini görüyoruz:

“Onlara İbrâhîm'in kıssasını anlat. İbrâhîm, babasına ve milletine: Nelere tapıyorsunuz? demişti. Putlara tapıyorsunuz, onlara bağlanıp duruyorsunuz

⁴⁶ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, Thk. Sami b. Muhammed, (Basım yeri yok: 1999), 6/81-82 hk. 3: 293.

demişlerdi. İbrâhîm: Çağırduğunuz zaman sizi duyarlar veya size bir fayda ve zarar verirler mi? demişti. Hayır ama, babalarımızı da bu şekilde ibâdet ederken bulduk demişlerdi. İbrâhîm: Eski atalarınızın ve sizin nelere tap-tıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu onlar benim düşmanımdır. Dostum ancak âlemlerin Rabbidir. Beni yaratan da, doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de, içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur. Âhîret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum O'dur.” (eş-Şu'ârâ, 26/69-82).

Bu âyetlerde önce putların âcizliği, çaresizliği, cansızlığı, fayda veya zarar vermekten aciz oldukları abitlerine itiraf ettirilmiştir. Daha sonra da yüce Allah'ın sonsuz kudretiyle kâinattaki her şeyi idâre ettiği, en küçüğünden en büyüğüne kadar, canlı-cansız her şeyin müdebbiri olduğu anlatılarak, muhatapların mukayese yaparak, hakikati görmeleri için kendilerine imkan tanınmıştır.⁴⁷

Gelen âyetlerde ise, Allah'ın ilk defa mahlûkatı yaratıp ölümlerinden sonra tekrar diriltme, doğru yolu gösterme, insan bilgisine kaynaklık etme gibi vasıfları ile tapınılan putların vasıfları karşılaştırılmıştır:

“De ki: Koştuğunuz ortaklardan, önce yaratan, sonra, bunu tekrar eden var mıdır? De ki: Allah önce yaratır, sonra bunu tekrar eder. Nasıl da döndürülürsünüz! De ki: Koştuğunuz ortaklardan gerçeğe eriştiren var mıdır? De ki: Ama Allah gerçeğe eriştirir. Gerçeğe eriştiren mi, yoksa, birisi götürmezse gidemeyen mi uyulmağa daha layıktır? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?” (Yûnus, 10/34-35). Bu gökler ve yeri yaratmaya başlayan, sonra onlardaki yaratıkları var eden, gök cisimlerini ve yeryüzünü ayıran, onlardakileri yokluğa çeviren ve sonrada yaratıkları yeni bir yaratılışla tekrar eden kimdir? Tek ve ortağı olmaksızın bir başına bunları yapan Allah'tır. Siz de biliyorsunuz ki, Allah'tan başka taptığınız tanrılar, sapkınlığa düşmüş birini hidâyete eriştiremezler. Şaşkınlığa ve dalâlete düşenleri hidâyete eriştiren, kalpleri dalâletten hidâyete çeviren ancak kendinden başka tanrı olmayan Allah'tır.⁴⁸ Şu halde Allah'a mı, yoksa diğer tanrılara mı tapmak gerekir.

⁴⁷ Çelik, *Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti*, 274-275.

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 10/34-35 hk. 4: 267.

Elbetteki sarîh akıl Allah'a tapmanın daha doğru ve akılcı olduğu sonucuna varacaktır.

Gelen âyette ise muvahhid kul ile müşrik kulun durumları bir mesel ile tasvir edilmiş, daha sonra da bunlar birbirleriyle kıyaslanmıştır:

“Allah, geçimsiz efendileri olan bir adamla, yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Övülmek Allah içindir, fakat çoğu bilmezler.” (ez-Zümer, 39/29). Bir tarafta birbirleri ile anlaşamayan birkaç ortağın mülkü olup hepsinden farklı emirler alan, bu yüzden de şaşırıp kalan, bir metotta sabit kalamayan, bir yol tutturamayan, dolayısıyla farklı tercih ve zevkleri bulunan sahiplerinden hiçbirini razı edemeyen bir köle; diğer tarafta ise tek bir sahibi olan, sahibinin isteklerini ve belirlediği vazifeleri bilen ve bu sayede rahat, tutarlı olan bir diğer köle. Durum olarak bu ikisi eşit olur mu? Eşit olmayacakları muhakkaktır. Tek bir efendiye boyun eğen istikamet tayininde zorluk çekmez, yönü tek, enerjisi bütün, yolu açıktır. Birden fazla ve anlaşamayan efendilere sahip olan diğeri ise azap içindedir, bir hal üzere kalamaz ve bırak efendilerinin hepsini memnun etmeyi, tek birini bile memnun edemez.⁴⁹

Kur'ân'da, şirk tanrılarının iptalinde kıyâs türlerinden biri olan “kıyâs-ı evlâ” (basiti zora kıyaslama) sıklıkla gelir. Hatta İbn Teymiyye, Kur'ândaki kıyâsların hemen hepsinin bu tür kıyâslardan ibaret olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Bu çeşit kıyâsta basit olan bir şey, kendisinden daha zor olan bir şeye kıyâslanır. Mahlûkata ait kemâl sıfatlarının tamamına Allah Teâla sahiptir. O halde bir mahlûkun bile kendisine yakıştırmadığı, kendisini tenzîh ettiği olumsuz sıfatlardan yüce Yaratıcının münezzeh olması evlâdır. Kur'ân'ın Allah'a yakıştıran kız evladını Allah'tan nefyederken, müşriklerin bunu kendileri için dahi kabul etmediklerine işaret etmesi bu kıyâs türünün bir örneğidir. Mülkünde ve tasarruflarında Allah'ın ortakları olmasını nefyederken, efendilerinin mülklerinde ve tasarruflarında kölelerini kendilerine ortak kabul etmediklerine işaret etmesi de böyledir. (Bk. er-Rûm, 30/28).

⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur'an*, 39/29 hk. 5: 3046.

⁵⁰ Takiyuddin Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *Muvafeketu sahibî'l-menkül li'saribi'ma'kül*, (Kahire: es-Sünnetü'l-Muhammediyye 1951), 1: 15.

Kur'ân bu kıyâs türüyle, en güzel örnek sahibi Hâlıkın bu tür yakıştırma-
dan uzak ve münezzeh olmasının evlâ olduğunu bildirmektedir.⁵¹

7. TEŞBÎH

Teşbîh, lügâtte “bir şeyi başka bir şeye benzetmek”⁵² manasındadır. İstılahta ise teşbîh; muayyen bir amaç için, bir edat ile aralarındaki müşterek vasıftan dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir.⁵³ Diğer bir ifadeyle teşbîh, bir veya birkaç şeyin bir veya daha fazla özellikte müşterek olduklarını beyan etmektir.⁵⁴ Temsilî ve teşbîhî ifadeler, Kur'ân'ın edebî güzelliğinin açıkça sergilendiği anlatımlar olarak kabul edilmektedir. Bu üslûpta mesela; bazı âyetlerde güzel söz kökü sağlam bir ağaca (Bk. İbrâhîm, 14/24), Allah'ın nuru cam bir fanus içindeki ışığa (Bk. en-Nûr, 24/35). dünya hayatı gökten inen bir yağmura (Bk. Yûnus, 10/24), arz beşiğe (Bk. en-Nebe, 78/6), dağlar çadır kazıklarına (Bk. en-Nebe, 78/7), gece elbiseye (Bk. en-Nebe, 78/10), güneş kandile (Bk. en-Nebe, 78/13), dalgalar dağlara (Bk. Hûd, 11/42) benzetilmiştir.

Teşbîh, Kur'ân üslûbunun bir parçası ve Kur'ân'daki en güçlü anlatım araçlarındandır.⁵⁵ Kur'ân zihni manayı, psikolojik durumu, görülen sahneyi, insan örneğini ve beşerî tabiatı hissedilir ve hayal edilir şekilde resmeder. İnsan bir bakar ki anlatılan o zihni mana, psikolojik durum, insan örneği; bir gerçeklik, somut bir cisim durumuna gelmiştir. Sanki tasvîr ve teşbîh; olayları, sahneleri, kıssaları ve görüntüleri birden bunları, içinde hayat ve hareket olan, zihinde canlanan belirgin varlıklara çevirmiştir.⁵⁶

Teşbîh ile anlatmak, konuyu doğrudan anlatmaya oranla muhatabı daha fazla etkiler, ona tesîr eder. Kur'ân da en derin konuları en güzel teşbîhlerle anlatır. Bunların başında da tevhîd gelmektedir. Örneğin; Kur'ân, Allah'a ortak koşan kimsenin içinde bulunduğu durumun vehametini, “Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşların kapıştığı veya

⁵¹ Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *er-Reddu alâ'l-mantikiyyin*, (Lahor: Maârif 1976), 150.

⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-ârab*, “ŞBH” md. 3: 2190.

⁵³ Nesrettin Bolelli, *Belağat*, (İstanbul: MÜİF Yay. 2013), 34-35.

⁵⁴ Bolelli, *Belağat*, 34-35.

⁵⁵ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, Çev. İsmâil Aslan, (İstanbul: Ravza Yay. 1999), 53.

⁵⁶ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, 53.

rüzgârın onu uzak bir yere sürüklediği nesne gibidir” (el-Hac, 22/31) diyerek anlatır. Bir başka yerde ise inkâr edenlerin amellerinin işe yaramayacağını Kur’ân şu ifadelerle anlatır: “Onların amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. (Dünyada) kazandıkları hiçbir şeyin faydasını (âhirette) görmezler.” (İbrâhîm, 14/18). Kur’ân müşriklerin infaklarının hiçbir fayda vermeyeceğini şöyle bildirir: “Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah, onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.” (Al-i ‘İmrân, 3/117). Gelen âyet de, müşriklerin inançlarının anlamsızlığını, bozukluğunu; tanrı diye inanıp taptıkları varlıkların zayıflığını ve yararsızlığını şöyle tasvir eder: “Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!” (el-Ankebût, 29/41). Bu, Allah Teâlâ’nın, O’ndan başka ilâhlar edinip onlardan yardım ve rızık dileyen, zor zamanlarında onlara yönelen müşrikler hakkında verdiği bir misaldir. Müşrikler bu durumlarında zayıflık ve boşluğu itibarıyla örümcek evine benzerler. Onların tanrılarından ellerinde kalacak olan, sadece örümcek evine sığınan, tutunan kimsenin elinde kalacak olan gibidir. Şüphesiz ki bu, hiçbir şekilde ona bir fayda vermeyecektir. Müşrikler bu durumu bilmiş olsalardı, kesinlikle Allah’tan başka ilâhlar edinmezlerdi.⁵⁷

Razî, örümcek misaliyle ilgili şunları kaydeder: Bir evin, sağlam bir duvarı, gölgeleyen bir tavanı, kilitlenen bir kapısı ve bunlar gibi benzer bazı şeylerinin olması şarttır. En azından, soğuğa ve sıcağa karşı koruyan bir duvar ve tavanı olması icab eder. Eğer bu iki şey de olmazsa o ev ev değildir. Fakat örümceğin evi ne örter, ne kapatır. Kendisine tapılacak olan varlığın da, yaratıcı, rızık verici, fayda verici ve zararı defedici olması gerekir. Eğer bunların hepsini kendisinde cem etmezse en azından zararı defeden ve faydalı olan bir varlık olması gerekir. Çünkü böyle olmayan varlık ile yok olanın varlığı aynıdır. O halde örümceğin o evi yapması ile bir evde bulunması gereken şeylerden hiçbir şeyin meydana gelmemesi gibi, müşriğin de

⁵⁷ İbn Kesir, *Tefsîr*, 29/41 hk. 10: 512.

putları dost ve mabud edinmesinde, kendisi için bir dosttan beklenen hiçbir şey meydana gelmez.⁵⁸

Bu gibi teşbih ve tasvirleri okuyan kişi adeta bunun bir örnek olduğunu unutup, bizzat şahit olduğu bir olay gibi onu gözü önünde canlandırır. Öyle ki kişi sanki tasvir edilen şahıslardan biriymişçesine bu sahneden etkilenir ve bu, duygularını jest ve mimikleriyle açığa vurur.⁵⁹ Dolayısıyla şirkin çirkinliğini, vehametini ve uzak durulması gereken bir durum, bir inanç olduğunu derinden hissederek, bundan sakınmaya meyleder.

SONUÇ

Kur'an'da şirk, yanlış inanç türü bakımından her şeyden önce reddedilmektedir. Allah'tan başka ilâh olmadığı ve O'ndan başka Rab bulunmadığı fikri hassasiyetle vurgulanmakta; şirkin insanlık için büyük ve yakın bir tehlike olduğu göz önüne alınarak, putperestliğin iptaline büyük bir ihtimam gösterilmektedir.

Kur'an'ın şirk tanrılarıyla mücadelesi çok boyutludur. Aklı, psikolojik, teolojik, tarihi, edebî ve benzeri birçok yönü bulunmaktadır. Kur'an edebi açıdan çok zengin olan bir bölgeye inmiştir. Nitekim bu bölgedeki muhatapları olan Araplar, beşeri belağatın ilerisinde olan bir toplumdular. Kur'an, onların çokça kullandıkları ve aşına oldukları bir dille şirk tanrılarını reddetmiştir. Böylece müşrik muhataplarına tesir etmeyi hedeflemiştir. Çok iyi bildikleri ve sık kullandıkları ifadelerle onları mağlup etmiştir, adeta kendi silahlarıyla onları vurmuştur.

Kur'an-ı Kerim her türlü akli delillerle muhataplarının tamamına ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak muhataplarından bazıları akli muhâkeme yapabilecek kapasitede değildi. Bu kesimin ihmal edilmesi olmazdı. Kur'an böylelerini ikna ve irşad etmek, onlara tesir etmek, düşünceye sevk etmek, kabul ve tasdike hazır hale getirmek için ifadeleri güçlendiren ve onları zenginleştiren te'kid, tekrar, kasem vb. kullanımlardan sıklıkla yararlanmıştı. Bunu şirk tanrılarını red bağlamında gelen ifadelerde de sıklıkla yapmıştır.

⁵⁸ Râzî, *Tefsîr-i kebir*, 18: 23-24.

⁵⁹ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, s. 54.

KAYNAKÇA

- Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Allab*, Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Âznî, Hamîd, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belağa*, Basım yeri yok: Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, ts.
- Azîme, Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsât li'uslûbi'l-Kur'an*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts. Bolelli, Nesrettin, *Belâğât*, İstanbul: MÜİF Yay., 2013.
- Cerrahoğlu, İsmâil, *Tefsîr Usûlü*, Ankara: TDV Yay. 2013.
- Çelik, Muhammed, *Kur'an'ın İkna Husûsiyeti*, İzmir: Çağlayan Yay., 1996.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf (ö. 754/1353), *el-Babru'l-muhîb*, Dâru Beyrût: İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1990.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed (ö. 1394/1974), *el-Mu'cizet'u'l-kübrâ el-Kur'an*, Basım yeri yok: Daru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, thk. Sami b. Muhammed, 2. Baskı, Basım yeri yok: 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Beyrût: Dâru's-Sadr, 1993.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Mecmuu'l-fetavâ*, Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd Li't-Tiba'eti ve'n-Neşr, 1995.
- _____, *Muvafakatu sahibî'l-menkûl li sarîhi'mâ'kûl*, es-Sünnetu'l- Muhammediyye, Kahire: 1951.
- _____, *er-Reddu âla'l-mantikiyyin*, Lahor: Maarif, 1976.
- el-İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fi'garibi'l-Kur'an*, Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed (ö. 670/1272), *el-Cami' li abkâmi'l-Kur'an*, Beyrût: ts. Kutub, Seyyid, *Fî zilâli'l-Kur'an*, Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1991.
- _____, *Kur'an'da Edebî Tasvîr*, Çev. İsmail Aslan, İstanbul: Ravza Yay., 1999. Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selahaddin Demirkıran, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1974.
- el-Melkâvî, Abdulkâdir Halil, *Akîdetu't-tevhîd fi'l-Kur'an*, Riyad: ts.
- er-Râvî, Kâzım Fethi, *Esâlibu'l-kasem fi'l-lugati'l-arabiyye*, Bağdad: 1976.
- er-Râzî, Fahrettin (ö. 606/1210.), *et-Tefsîru'l-kebir*, Beyrût: Dâru'İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Saîd, Abdussettâr Fethullah, *el-Medhal ila't-tefsîri'l-mevdûi*, Kahire: Dâru't-Tevziî, 1991.

- es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebi Bekir (ö. 911/1506), *el-İtkân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: 1974.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Basım yeri yok: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir: Nil A.Ş Yay., 1988.
- ez-Zemâhşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 1075/1143), *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, Beyrût: Dâru'-Fikr, ts.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burbân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Zeydân, Abdulkerîm, *Usûlü'd-davve*, Bağdad: Matba'atu Selmân el-Azamî, 1972.